

Premeny a vývoj Štefánikovho svetonázoru*

MICHAL KŠIŇAN

Kľúčové slová: M. R. Štefánik, sekularizácia, pozitívizmus, evanjelická cirkev, veda, Ján Lajčiak, Henri Poincaré, astronómia

O Milana Rastislava Štefánika sa od pádu komunizmu mimoriadne zvýšil záujem slovenských historikov, žurnalistov či spoločenských vedcov. Väčšinou sa zaoberajú jeho činnosťou počas prvej svetovej vojny, ale aj vedeckou či diplomatickou aktivitou pred vojnou, menej však už jeho svetonázorom. Obdobie jeho pražského pobytu 1898 – 1904 je na okraji záujmu, resp. vníma sa cez prizmu Štefánikovho angažovania sa v študentských spolkoch, ktoré propagovali česko-slovenskú vzájomnosť. Štefan Štvrtecký sa otázke Štefánikovho svetonázoru a viery v prvých kapitolách nevenuje vôbec.¹ Ľudovít Holotík sa na toto obdobie pozerá hlavne marxisticko-leninskou optikou a poukazuje na fakt, že mladí slovenskí študenti v Prahe nepochopili dejinnú úlohu proletariátu.² Zborník z konferencie pri príležitosti 90. výročia Štefánikovej smrti sa otázke jeho svetonázoru nevenuje vôbec³ a podobný zborník, ktorý vyšiel v roku 1999, opisuje z tohto obdobia Štefánikovho života len jeho činnosť v rámci Československej jednoty.⁴ Rovnako sa Štefánikovmu svetonázoru venuje málo pozornosti aj po roku 1904, teda po konci štúdií v Prahe a odchode do Paríža.

Tento dôraz na spolkovú angažovanosť Štefánika a prerod jeho politického orientovania sa z národného konzervativizmu martinského typu na pokrokovú hlasistickú myšlienku je pochopiteľný, keďže neskôr hral v jeho živote, ale aj zápase o jeho odkaz dôležitú úlohu. Jedným z dôsledkov prízvukovania tohto rozmeru Štefánikových študentských čias je, že nám zahmlievajú iné rozmery jeho činnosti a osobnosti. Samozrejme, to neznamená, že by sa o jeho váhaniach a pochybnostiach vo veci viery nepísalo vôbec alebo vôbec

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0135/15 *Vítazstvo a pád Tretej republiky. Malá dohoda medzi Francúzskom a Talianskom 1914-1940* a bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0628-11.

¹ ŠTVRTECKÝ, Štefan. *Náš Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava : Smena, 1990, s. 10-27.

² HOLOTÍK, Ľudovít. *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Bratislava : SAV, 1960, s. 40-48.

³ ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.) *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava : Vojenský historický ústav, HÚ SAV, SNA, 2010, 288 s.

⁴ JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Spolupráca M. R. Štefánika s Československou jednotou počas pôsobenia v spolku Detvan v Prahe 1898 – 1904. In HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (ed.) *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999*. Bratislava : Vojenský Historický Ústav, 1999, s. 9-19.

nevedelo. Napríklad Ján Juríček v popularizačnej biografii o Štefánikovi poukazuje na fakt, že jeho spor s otcom roku 1900 sa týkal viac náboženských otázok než národných.⁵ Dušan Kováč opísal Štefánikovu osobu ako prejav stretu moderného sveta s tradičným, čo vytvorilo dvojpólovosť jeho osobnosti.⁶ Čiastočne sa jej venoval aj Ján Mlynárik, hoci až po roku 1907.⁷ Zďaleka však nejde o témy, ktoré by boli v centre pozornosti spisby o Štefánikovi.

Trochu paradoxne Štefánikove pochybnosti vo veci viery sú relatívne často tematizované v memoároch a spomienkach na neho. To dokazuje, že išlo o dôležitú skúsenosť v jeho živote. Ako sa budem snažiť ukázať, Štefánikove váhania a nejasnosti ohľadom úlohy viery a vedy vyústili do jeho rozhodnutia venovať sa vedeckej činnosti pomerne dlhé obdobie 1904 – 1915 a významne prispeli k jeho očareniu pokrokom a modernou dobou.

Ďalším dôvodom, prečo som sa rozhodol venovať tejto téme, je fakt, že Štefánik môže byť dobrým príkladom spoločenských procesov, ktoré sa nazývajú súhrnne sekularizácia. Sekularizácia je v centre pozornosti historikov, sociológov, ale aj širšej verejnosti už pomerne dlhú dobu. Tradičný výkladový vzorec považuje sekularizáciu za proces, ktorý sa prejavuje upadáním významu postavenia cirkví v spoločnosti. Za kritériá sekularizácie považujú úpadok účasti na náboženských rituáloch, oslabenie verejného vplyvu cirkví, pokles počtu krstov, cirkevných sobášov a pod. Za jej príčinu považujú automatický a nezamýšľaný protiklad medzi modernou dobou a náboženstvom. Konkrétne ide o racionalizáciu – „odčarovanie sveta“ a rastúcu špecializáciu rozličných spoločenských oblastí (veda, ekonómia, štát).

Jedným z prejavov sekularizácie je aj individualizácia (privatizácia), ktorá vyplynula z narastania nesúlady medzi požiadavkami svetského a náboženského života. Individualizácia je vytlačenie náboženstva do privátnej sféry, nejde teda o úpadok viery, ale o jeho transformáciu do menej viditeľných variantov, pre ktoré je charakteristická náboženská vágnosť, synkretizmus a depersonalizovaná predstava Boha. Koncept individualizácie považuje náboženstvo za antropologickú konštantu, ktorá jednoducho nemôže stratiť svoju dôležitosť. Hlavní tvorcovia tejto sekularizačnej tézy v 60. rokoch, ktorá má svojich zástancov aj v dnešnej dobe, boli Bryan Wilson, Thomas Luckmann a Peter L. Berger, ktorý však neskôr svoje postoje prehodnotil.⁸ Uvedená sekularizačná téza je dnes hojne spochybňovaná, avšak pri tejto štúdii to nehrá dôležitú úlohu. Na príklade slovenského

⁵ JURÍČEK, Ján. *Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava : Mladé letá, 1968, s. 25-26.

⁶ KOVÁČ, Dušan. *Milan Rastislav Štefánik*. Budmerice : Rak, 1996, s. 7-11.

⁷ MLYNÁRIK, Jan. *Cesta ke hvězdám a svobodě*. [Praha] : Lidové noviny, 1989, s. 27-28.

⁸ HORÁK, Jiří. Sekularizace, její kritika a aplikace na případ dělnického hnutí v českých zemích. In *Historická sociologie. Časopis pro historické sociální vědy*, 2013, roč. 5, č. 2, s. 75-95. Pozri tiež: BROWN, Callum – SNAPE, Michael (eds.). *Secularization in the Christian World*. b. m., Ashgate, 2010, s. 200-201; CASANOVA, José. Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective. *The Hedgehog Review*, vol. 8 / After Secularization, 2008, s. 7-22. Dostupné na internete: <http://www.iasc-culture.org/THR/archives/AfterSecularization/8.12CCasanova.pdf> ; (posledný náhľad 10.3.2015)

intelektuála chcem poukázať na stret tradičnej náboženskej výchovy s novými myšlienkovými prúdmi a jeho dôsledky.

Veda verzus viera

Pri opise vývoja Štefánikovho svetonázoru treba v prvom rade charakterizovať situáciu a spoločenské vzťahy na evanjelických farách ku koncu 19. storočia, keďže M. R. Štefánik sa práve na jednej z nich narodil. Otec M. R. Štefánika Pavel a aj jeho starý otec boli farári, a tak tu môžeme hovoriť o tzv. pastorskej dynastii. Tiež si treba uvedomiť, že rodina mala v tom čase ešte omnoho významnejšiu pozíciu ako dnes.⁹ Slovenskí evanjelickí duchovní si totiž chceli zachovať svoju identitu a zároveň zostať v kontakte s im podobnými spoločenskými vrstvami. Luteránske rodiny udržiavali medzi sebou úzke styky, ich deti sa navzájom sobášili a rodičia jednej rodiny boli často kmotrmi iných spriatelovaných farárskejších rodín. Koncom 19. storočia bol vzťah krstných rodičov ku krstným deťom vnímaný oveľa závažnejšie ako dnes. Týmto spôsobom vznikla akási sieť evanjelických elít, ktoré boli medzi sebou poprepájané rodinnými vzťahmi.¹⁰

Ďalším dôležitým faktorom vtedajšieho luteránskeho prostredia bola ich značná konzervatívnosť. Prvý slovenský sociológ a nadaný teológ Ján Lajčiak, ktorý študoval na univerzitách v Erlangene, Lipsku a Paríži, veľmi otvorene kritizoval pozície slovenských evanjelických farárov skrývajúcich sa za luteránsku ortodoxiu. Tento kresťanský konzervativizmus odmietal každú novú myšlienku a takto sa farári uzatvárali pred rýchlo sa rozvíjajúcim svetom nových ideí v cudzine. Odmietanie vedy duchovnými malo za dôsledok zase odpor intelektuálov proti cirkvi. Podľa Lajčiaka mal mať každý teologický prúd z Nemecka svojich prívržencov a odporcov, presne tak ako to bolo v úplne malej protestantskej cirkvi vo Francúzsku. Totálna absencia vedeckej rivality podľa neho dokazovala absolútnu neprítomnosť skutočného vedeckého života v teológii na Slovensku.

Podľa Lajčiaka cirkvi v západnej Európe sa pokúšali nájsť odpovede na otázky, ktoré vyvstali z obrovského rozvoja vedy, a chceli dať do súladu nové objavy a kresťanskú vieru. Táto revolúcia myslenia Slovensko takmer úplne obišla, tu bola teológia stále postavená na tradičných pravdách prenášaných z otca na syna ako nejaké duchovné dedičstvo. V podstate cirkvi na Slovensku, či už evanjelická alebo katolícka, ostali novými myšlienkovými prúdmi podľa Lajčiaka úplne nedotknuté. Samozrejme, J. Lajčiak kritizuje túto „zabetónovanú“ pozíciu cirkví, ako i to, že sa duchovní na svojich farách uzavreli pred najnovšími vedeckými výsledkami.¹¹

Avšak ako pripomína Emília Hrabovec, ani katolícka cirkev v Uhorsku nebola v stave odpovedať na nové spoločenské výzvy. *„Cirkev konfrontovaná so systematickou a účinnou*

⁹ LAJČIAK, Ján. *Slovensko a kultúra*. Bratislava : Q 111, 2007 (1. vydanie 1921), s. 94.

¹⁰ KRČMÉRY, Oľga. Prostredie detstva a vývinu Boženy Slančíkovej-Timravy. In KUSÝ, Ivan – JESENSKÁ, Zora – MATUŠKA, Alexander (eds.) *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958 s. 34-35.

¹¹ LAJČIAK 2007, s. 136, 127, 58.

sekularizačnou ofenzívou sa hlavne v kľúčovom období 19. a prvej polovice 20. storočia nechala často zatlačiť do čisto defenzívnych pozícií a jej obranné prostriedky nezriedka neboli na úrovni vecí, ktorú mali obhajovať, a neboli vstave osloviť osobitne náročné vzdelané laické publikum, ktoré tak najmä prostredníctvom školy, kultúry a médií čoraz väčšmi podliehalo vplyvom protikresťanských ideológií.“¹²

Keďže M. R. Štefánik pochádzal z hlboko veriacej rodiny, podobným spôsobom veril aj on. V roku 1893 pri príležitosti svojej konfirmácie píše rodičom: „Z milosti Božej dožil som tú radostnú a sviatostnú chvíľu, v ktorej ja po prvý raz k večeri Pána pristúpiac, medzi dospelých údov ev. cirkvi vstúpiť môžem. To pánu Bohu, mojím najmilším rodičom mám čo ďakovať, čo som a ščím vládnem.“¹³

Osudová skúška však prišla počas jeho štúdií v Prahe, kde sa stretol s mnohými liberálnymi názormi. Diskusie v protestantskom vysokoškolskom a pokrokovom krúžku Jeronym mu ukázali nový pohľad na vieru. Debatovali tam o pokrokových teologických otázkach alebo čítali zahraničné časopisy, ako napríklad *Die christliche Welt*.

Štefánika obzvlášť ovplyvnila filozofia Tomáša G. Masaryka, ktorého prednášky ho priviedli k pochybnostiam o kresťanskej viere a existencii Boha. Štefánikov vzťah k T. G. Masarykovi bol skôr emocionálny a navyše ho vnímal ako akéhosi proroka. Bezvýhradne súhlasil s jeho myšlienkami napriek tomu, že im úplne nerozumel a v podstate nedokázal vyhovieť jeho požiadavkám. T. G. Masaryk totiž predkladal svojim študentom nedoriešené problémy, na ktoré oni mali nájsť odpoveď. Týmto spôsobom chcel u nich vypestovať kritické myslenie. M. R. Štefánik však chápal jeho otázky ako akési dogmy, teda tak, ako na to bol zvyknutý z domu. „Zdalo se tedy mnohým, že jest to duch naveskrz skeptický, ne-li dokonce nevěřící. A uvedl tak snadno v omyl i Milana, který byl jím desorientován.“¹⁴ Masaryk nepoužíval biblické rozdelenie „áno-áno“ alebo „nie-nie“, ako to robil Štefánikov otec tvrdiac, že medzi áno a nie existuje iba lož.¹⁵ Keďže bol M. R. Štefánik mimoriadne vnímavý a citlivý, tieto vplyvy výrazne rozrušili jeho duchovný život.

Konflikt, ktorý sa svojím spôsobom pripravoval už od začiatku jeho štúdia v Prahe, vyvrcholil v lete roku 1900. Na prelome 19. a 20. storočia to na Košariskej fare medzi Milanom a jeho otcom vrelo. Nestretli sa tu iba dva rozdielne pohľady dvoch generácií, ako to často býva, ale aj dva ideologické svety, ktoré opísal Ján Lajčiak – svet dogiem a svet vedy. Milan Štefánik sa pokúšal vysvetliť otcovi svoje myšlienky, „oslobodené“ od tradičného dogmatizmu, čo Pavel Štefánik nemohol akceptovať. Ten sa zase snažil priviesť sy-

¹² HRABOVEC, Emília. Sekularizácia v európskych dejinách. In *Impulz*, 2006, roč. 2, č. 3, <http://www.impulzrevue.sk/article.php?130>; (posledný náhľad 16. 3. 2015)

¹³ POLÍVKA, Vladimír. *Korespondencia Dr. Milana Rastislava Štefánika*. Banská Bystrica : nákladom vlastným, 1928, s. 27.

¹⁴ VÁVRA, Jaromír. *Vzpomínky na Milana Štefánika*. České Velenice : Pavel Nobis, [1930], s. 15.

¹⁵ ŠTEFÁNIK, Ladislav. Můj brat generál dr. Milan Rastislav Štefánik. In OSUSKÝ, Štefan – PAVLŮ, Bohdan (eds.) *Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy*. Praha : Svaz slovenského študentstva v Bratislave, 1938, s. 43.

na k rozumu otcovskou autoritou, kresťanskými dogmami a tradíciami, čo sa však nemohlo skončiť inak ako neúspechom. Milan Štefánik zostával na svojich pozíciách, ktoré považoval za neotrasiteľné pravdy. Jeho viera sa nachádzala v osudovej skúške a to bolo príčinou jeho dezorientácie a bezradnosti.¹⁶

V tomto stave mu mohla pomôcť iba otvorená a liberálnejšia osoba, čo vôbec nebol prípad jeho otca, ktorý asi nikdy v živote neprežil podobnú krízu a zrejme nikdy nezapochyboval nad pravdami evanjelického katechizmu. Z toho dôvodu nemohol pochopiť problémy svojho syna. Na druhej strane Milan Štefánik, „oslobodený“ od dogmatického konzervativizmu, nebol ešte pripravený na novú „slobodu“. Ich konflikt teda nemal žiadne reálne východisko.

Milan Štefánik nielenže odmietal božskú podstatu Ježiša Krista, ale dokonca pochyboval aj o existencii Boha. Odmietal náboženstvo a veril iba vo vedu, čo bolo v jeho domácom prostredí považované za skutočnú herézu. Ku koncu prázdnin Pavel Štefánik vyhodil mladého rebela z domu.¹⁷ Hoci táto roztržka nemala dlhé trvanie, ukazuje, že Milan Štefánik nastúpil na novú životnú cestu. Jeho vzťah k Bohu je však dvojznačný, čo vyjadril aj týmito veršami:

*Bože nebies,
Bože zemi!
Cítim, že si,
i žes'neni.¹⁸*

Okolo svojho dvadsiateho roku začal strácať kresťanskú vieru, čo však nebol jednosmerný, lineárny proces. Hľadanie novej životnej cesty ho stávalo pred nové pochybnosti. Tu si dovoľm zacitovať inú Štefánikovu báseň charakteristickú pre jeho váhania:

*„Alea iacta est“,
pred tebou tisíc ciest.
Vyber si z nich jednu,
vyber, chod dial'...¹⁹*

Iným významným rozhodnutím jeho mladosti bol prechod z Českej techniky, kde študoval stavebné inžinierstvo, na Filozofickú fakultu Českej kráľovskej univerzity, kde začal študovať astronómiu. To sa stalo ďalším zdrojom konfliktov medzi ním a jeho otcom. Milan Štefánik takto zareagoval na jeden jeho list. *„Z každého slova čítam výkrik: spamätaj sa neumyšelný syn môj, to je fantóm, za ktorým sa ženieš, a ten ťa k priepasti vedie. Keď ja práve nechcem brať ohľady na to, čím budem, ale ako vyplním svoje miesto!. Chcem byť človekom ušľachtileho ducha a srdca, ktorý svoje práce zasväť vyšším záujmom ľudstva.*

¹⁶ VÁVRA 1930, s. 15-16. Pozri tiež: VARSÍKOVÁ, Zora. Doma si spomíname. In OSUSKÝ – PAVLŮ 1938, s. 69.

¹⁷ VÁVRA 1930, s. 15-16.

¹⁸ BARTŮŠEK, Jozef – BOHÁČ, Jaroslav (eds.) *Zápisníky M. R. Štefánika*. Praha : Památník osvobození, 1935, s. 21.

¹⁹ Tamže.

*Kedy je to však možné? Len bude-li mu sväté nadšenie dodávať sily. A to naplní len toho, kto vyvoliac si dráhu svojim schopnostiam zodpovednú, mravný život trávi v svedomitej práci.“*²⁰ Otázka inžinier alebo astronóm sa pre Milana Štefánika rovnala otázke ideálu alebo hmoty. Podobne ako jeho otec, keď sa rozhodol pre povolanie farára, ani on „nemohol prekročiť svoj tieň“, a tak si vybral ideál.

Milan Štefánik pokračoval v liste otcovi takto: *„Ty otče môj myslíš, že nie, nevidíš vo mne génia, tj. človeka neobyčajného nadľudského nadania, ktorý nové pravdy objavuje človečenstvu, novými myšlienkami tvorí novú epochu dejín, popoháňajúc ľudstvo na dráhe pokroku vpred?“*²¹ Milan Štefánik uznával, že človek nemusí byť od začiatku géniom, no bol presvedčený, že ku genialite môže dospieť. *„Keď i odhliadneme od toho, že prevažná časť učencov tvrdí, že medzi géniom a obyčajným smrteľníkom nie je rozdiel kvalitatívneho, ale len rozdiel stupňový a ten postupne skoro úplne vymizne intenzívnou duševnou prácou, neodstraší ma ani tá možnosť, že ostanem večne nepoznaný v niektorej hviezdárni ako chudobný asistent.“*²² Tu je jasne viditeľné Štefánikovo rozhodnutie tvrdo pracovať a takýmto spôsobom sa uplatniť. Vďaka vede a vzdelaniu mohol byť stále slobodnejší. V roku 1906 si zapísal do denníka: *„O toľko som voľnejší, o koľko som učenejší...“*²³

Napriek tomu neskôr pochyboval o svojom rozhodnutí venovať sa vede. Bol veľmi, niekedy až príliš citlivým človekom. Z toho dôvodu si často kládol otázky o svojich kľúčových životných rozhodnutiach, ako boli strácanie viery a vedecká kariéra. Tieto pochybnosti sa mu cyklicky vracali. Často spôsobovali krízy, zhoršené ešte aj jeho podlomeným zdravím a finančnou neistotou.

Veľakrát rozmýšľal o dôležitosti analýzy svojho správania. *„Blyso mi hlavou: Prečo skúmať ustavične mikroskopom svoje skutky? Hľa milióny žijú kolo teba nemajúc inej starosti než užívať rozkoše, ktoré im poskytuje naša Zem. Prečo mrhať jar mladosti uprostred zaprášených pergamenov? Tu zacvndžali mi slová Mefistofelove:*

*Pohrdaj rozumom a znalosťami,
všetkým čo ťa vyviedlo z tmy,
nechaj sa odzbrojiť
ilúziou a prestížou šikovnosti svojho ducha
a ja ťa isto dostanem.*

*Zavrieť oči a brodiť sa bahnom? S ošklivosťou zapudil som tú myšlienku.“*²⁴

²⁰ Slovenský národný archív (ďalej SNA), OF: M. R. Štefánik, šk. 21, inv. č. 868, Koncept listu M. R. Štefánika pre otca Pavla Štefánika.

²¹ Tamže.

²² Tamže.

²³ BARTUŠEK – BOHÁČ 1936, s. 57.

²⁴ V origináli sú verše po nemecky: *„Verachte nur Vernunft und Wissenschaft, Des Menschen allerhöchste Kraft, Laß nur in Blend- und Zauberwerken Dich von dem Lügengeist bestärken, So hab ich dich schon unbedingt.“* SNA, OF: M. R. Štefánik, šk. 21, inv. č. 868, Koncept listu M. R. Štefánika pre otca Pavla Štefánika.

V zmene štúdia zo stavebného inžinierstva na astronómiu môžeme vidieť aj určitý druh vedomého protestu proti otcovi, protestu súvisiaceho s dilemou týkajúcou sa viery. Milan Štefánik chcel pochopiť svet iným spôsobom ako jeho otec. To sa dá predpokladať, keď vezmeme do úvahy patriarchálnu atmosféru, ktorá vládla u Štefánikovcov. Na prelome 19. a 20. storočia bola astronómia na slovenskom vidieku vnímaná dosť podozrivo. Mohla byť považovaná za akési bohorúhačstvo, svätokrádež. V spomienkach Ladislava Štefánika sa dochovala takáto príhoda: *„Jedna starká zas prišla raz s tým, že veru ona počula, že je Milan ,hastribolom‘ (rozumej: astronómom), ale že ona hneď povedala, že to nie je pravda, lebo taká dobrá duša ako Milanko, by sa nemiešal do božského remesla, ale že to bude akiste jeho brat Paľko (už nebohý), že od neho to vystane.“*²⁵

Rodinnú atmosféru ohľadom pokrokových otázok možno vidieť aj z nasledujúcej príhody. Štefánik chcel od svojej sestry Ľudmily Zmertychovej, aby mu kúpila knihu T. G. Masaryka *Sociální otázka* (1898). Ona tomu nebolo príliš naklonená, keďže sa obávala, že ide o socialistickú a podvratnú knihu. Učinila tak, až keď sa uistila, že kniha je v súlade s kresťanskými myšlienkami, čo urobilo jej bratovi veľkú radosť.²⁶

Štefánikova ambícia dokázať existenciu Boha inak ako kresťanskými dogmami je zjavná aj zo spomienok Jaroslava Vávru. *„Zejména ho trápilo a skoro zoufale nešťastným činilo, že nenachází žádného řádu a žádného bezpečného zákona v pohybu nebeských těles, nýbrž pouhopouhý chaos a čirou libovůli, která nenasvědčuje tomu, že by byl vesmír řízen nějakým Nejvyšším Rozumem nebo Svrchovanou Vůlí.“* Keď sa mu J. Vávra snažil oponovať s tým, že ešte predsa nemohol prebádať všetky „tajomstvá sveta“, Štefánik vyhlásil, že je to jeho nezvratné vedecké presvedčenie, ku ktorému sa dopracoval dôkladným štúdiom, a tak od neho nemôže upustiť. *„Takovým byl vědeckým dogmatikem.“*²⁷ Dokazuje to Štefánikovo presvedčenie, že v tomto životnom období bez výhrad veril vede. Růžena Svobodová ho charakterizovala takto: *„Jeho spory mezi náboženstvím a vědou zmučily jeho mladou duši. Nemohl žítí bez Boha, nemohl sa vyrovnati kompromisem, nedovedl smlouvat, sestoupit ze svého absolutna. Jeho víra byla zraněna nicotou a jeho duše nemohla sa uzdraviti z této rány.“*²⁸

Viac sa možno dočítať o jeho názoroch na boje medzi „pokrokovými“ a „spiatočnickými“ silami v stredoveku v dizertácii s názvom *Nové hvězdy s doby předtychonovy a Nova Cassiopeae*: *„V tom zápase rozumu a duše, svedomia a násilia, dusných pár a osvievujúcich lúčov podstatnú úlohu hrá astronómia. Nikdy nebol jej vplyv tak bezprostredný na vývoj ľudstva, snád' nikdy nesústredila tolko pozornosti myslitel'ov, než práve v tom prívale nových alebo obnovených ideí, ktoré hrozili človečenstvu ako starozákonná potopa. Lod'ka*

²⁵ ŠTEFÁNIK 1938, s. 47. Pozri tiež: SVOBODOVÁ, Růžena. Skrze slzy. In BAREŠ, Arnošt (ed.) *Štefánikův memoriál*. Praha : Památník odboje, 1929, s. 95.

²⁶ VÁVRA 1930, s. 22.

²⁷ Tamže, s. 28-29.

²⁸ SVOBODOVÁ 1929, s. 95.

Noemova pojímala síce ešte celý svet, avšak steny praskali, stožiare sa rúcali, – márne boli opravy. Tamten bol pokoj, ktorý šíril jednotný názor svetový, zbudovaný Písmom, a scholasticko-peripatetickou filozofiou! Jeden Boh, jedna cirkev, jedna veda, jeden svet, jeden [podčiarknuté v origináli – pozn. M. K.] stred – Zem, ohrozené boli renesanciou rozumu a srdca. Preto pochopiteľný je vzdor, ktorým sa najviac dotknutí bránia, zatvrdnutosť s akou si nasadzujú škrabošky. [...] Boj nominalizmu a realizmu nebol ešte dobojovaný. Nedôvera k rozumu, nepriateľstvo voči empirickému bádaniu zviadlo z cesty mnohé inak bystré hlavy a vybudovali túto filozofiu: Zmysly sú nedokonalé, preto poznatky nimi získané nie sú spoľahlivé, aj ak by ich za také vyhlásila naša súdnosť. Pravda, absolútna pravda je ľudstvu zjavená, je kodifikovaná a naše jediné úsilie môže byť: hľadať ju v oných uznaných, svätých knihách. Toto je najstručnejšie formulovaný oficiálny názor svetový do r. 1572.“²⁹

Podľa Štefánika bolo rozhodujúcou udalosťou v tomto boji objavenie sa Novej Kasiopeje, keďže to dokázalo, že svet nebol definitívne stvorený, tak ako ho opísal Mojžiš, ale že sa mení. Dogmy boli teda nesprávne. Štefánik považoval stredovek za veľmi temné obdobie našej minulosti – obraz, ktorý ako prvý prezentoval Francesco Petrarca a neskôr za renesancie a osvietenstva sa veľmi rozšíril.³⁰ Aj neskôr si zachovával toto presvedčenie. Astronómia bola podľa neho meradlom kultúry a už najstaršie civilizácie, ktoré vynikali vzdelaním, horlivo pestovali astronómiu (Číňania, Asýrčania, Babylončania, Egypťania, Gréci). „*Stredovek – všeobecné ubíjanie ducha ľudského – i astronómia v pokleskoch. Renaissance a reformácia súčasne oživuje s novým rozvojom astronómie.*“³¹

Tieto Štefánikove vnútorné boje a dilemy však treba chápať v širšom kontexte dospievania mladého muža, keď sa dostal do nového myšlienkového prostredia, s ktorým sa musel vyrovnávať. Podobné vnútorné boje mladých ľudí určite nie sú ničím výnimočným. Ako to neskôr zhodnotil Štefánikov kamarát Adolf Lukl: „*Mně nezapíral, že má vážné pochýbnosti náboženské – bylo to období, kterým každý vážnější student vysokoškolský musí projíti, v němž nemůže tak prostě věřit jako dříve.*“³²

Štefánik musel teda rozriešiť zásadný problém – musel nahradiť svoju kresťanskú vieru inou filozofiou. Hľadal také riešenia, aby mohol konať v súlade so svojím svedomím. Vybral si náboženstvo vedy, ale priviedla ho k nemu aj jeho doba. Žil totiž „...v době, v níž byla rozšířena obecná představa o pokroku, především vědeckém pokroku. Můžete si to představit jako určitou atmosféru, do níž bylo ponořeno celé století. Lidé začali být opilí vědeckým pokrokem, což byl obrovský motor sekularizace. Náboženské bylo postupně chápáno jako zastarané, nevědecké, podezřelé.“³³ Boha nahradila veda.³⁴

²⁹ Archiv Univerzity Karlovy, Praha, dizertácie, ŠTEFÁNIK, Milan R. *Nové hvězdy s doby předtychonovy a Nova Cassiopeae*. Praha, 1904, s. 62-63.

³⁰ LE GOFF, Jacques. *Hledání středověku*. Praha : Vyšehrad, 2005, s. 21.

³¹ BARTŮŠEK – BOHÁČ 1935, s. 67.

³² LUKL, Adolf. Mé vzpomínky na Milana R. Štefánika. In BARTŮŠEK, Jozef (ed.) *Štefánik. Kniha druhá: vzpomínky, dokumenty a jiné příspěvky*. Praha : Sváz slovenského študentstva v Bratislave, 1938, s. 42.

³³ HANUŠ, Jiří. *Historie moderní doby*. Brno : Barrister & Principal, 2004, s. 89.

V liste z roku 1908 rozdelil Štefánik svoj predchádzajúci život na tri etapy. 1. Nábožen-sko-cirkevná etapa, keď veril v osobného Boha, v mystický účel sveta a jednotlivca; 2. Vedecká etapa, keď mu vedecké štúdium a filozofické myslenie vyvrátilo tieto presved-čenia a vo všetkom hľadal kauzalitu. V tejto etape už pomaly začínal vidieť východisko – morálku; 3. Etapa práce a uvedomelosti, keď „...*toužiť bude po požitcích estetických (etic-kých) a za tím účelem vzdělávati bude svůj rozum a zjemňovati své srdce*“.³⁵ Sám Štefánik teda pokladal neskôr svoje názory o možnostiach vedy za naivné. Navyše pre Štefániko-ve listy aj konanie je charakteristický veľmi silný emocionálny náboj a dramatickosť, čo podstatne umocňuje dojmy čitateľa.

Strata viery?

Ako sa jeho názory vyvíjali neskôr? O svojej viere si často kládol trýznivé otázky. Tento vnútorný boj dokazujú mnohé jeho osobné listy, z ktorých považujem za najcharakteris-tickejšie vyznanie sa bratovi Igorovi, farárovi v Palanke. Po Štedrom večere plnom smútku mu napísal: „...*ide o to: prežiť nejako ten život, prežiť ho, ak sa dá, blažene.*“ A Šte-fánik sa cítil najblaženejšie v observatóriu. „*Vidíš, Igorko, keď by v srdci mojom znovu mohla vzkĺčiť tá detinská oddanosť a dôvera k Najvyššiemu, myslím trvalé šťastie usadilo by sa mi v duši. Priznávam sa, že filozofia moja ukazuje mi iba modus vivendi, ale ani zd'a-leka nečiní mi život účelným a obsažným. Hľa, si pastierom duší, si môj dobrý brat a si muž vzdelaný; začni so mnou debatu. Iste málokto si toho kedy tak prial, aby bol porazený, ako si toho prajem ja. Mám už ateizmu dost'. Túžim po prístave. Bojím sa však, že vyšiel som už príliš ďaleko na hladinu, než abych mohol trafiť späť. Nehľadaj, brat môj, v slovách týchto slabosť, malomysel'nosť. Naopak. Pevnou rukou riadim duchovného môjho človeka, kráčam a budem kráčať vždy len po tej cestičke, ktorú uznám za najlepšiu [...] Nebedujem, nelomím rukami, uvedomujem si len vždy jasnejšie, že ani Vy – cirkev, ani kniha filozofia, ani d'ale-kohl'ad nerozrieši mi problém života. Preto som napísal: ide o to ,prežiť nejako ten život, prežiť ho možno-li blažene'.*“³⁶

Treba si však položiť otázku, či išlo v jeho prípade o dočasnú krízu, a on ich zažil pre svo-ju citlivú povahu mnoho, alebo ho tieto otázky trápi dlhodobo. Odvolávajúc sa na ko-rešpondenciu s Antoinettou Janssenovou, sa domnievam, že druhá možnosť je pravde-podobnejšia. A. Janssenová, hlboko veriacca katolíčka, mu napísala viacero listov, z ktorých možno vybadať jeho váhania. „*Hovoríte, že hľadáte riešenie ,veľkého problému'. Ak hľadáte, znamená to, že ste ho ešte nenašli. ,Ten kto hľadá Boha, nie je ateista.' Za ob-rovskú chybu pozitivizmu považujem, že zakazuje človeku hľadať vyššie zámery a chce do-cielit', aby sme žili a umierali bez ideálov. Tento nepokoj spôsobený tým, čo nevidíme, je síce*

³⁴ BERGER, Peter L. *The Social Reality of Religion*. London : Faber and Faber, 1967, s. 107.

³⁵ NEUMANNOVÁ-ŽILKOVÁ, Marie. Z korespondencie s M. R. Štefánikom. In BAREŠ 1929, s. 329.

³⁶ SNA, OF: M. R. Štefánik, šk. 21, inv.č. 865, List M. R. Štefánika svojmu bratovi Igorovi Štefánikovi.

naším utrpením, ale aj našou veľkosťou.“³⁷ Alebo neskôr roku 1913 mu napísala: „Mnoho na vás myslím; každý deň prosím Boha za vás, prosím ho z celého srdca, aby vás vyliečil a tiež aby osvietil vašu dušu. Taktiež ho prosím, aby vám pomohol znovu nájsť tú kresťanskú vieru, ktorá vašej duši ešte v mladosti prinášala tolko milosti a pokoja.“³⁸ M. R. Štefánik tu môže byť charakteristickým príkladom fenoménu sekularizácie v 19. storočí, ktorú Jiří Hanuš opísal „...jako ztráta orientace, jistoty, jednoho světónázoru, centra skutečnosti“.³⁹

Z jeho zápiskov, v ktorých opisuje diskusiu u Janssenovcov, je zjavné, že videl protirečenie medzi vedou a vierou. „Potom sa rozpriadla debata o otázke viera – veda – náboženstvo. Slečna je tuhá katolíčka (veda účinkuje priam zhubne‘). Debata bola príjemná (tvrdil som: ‚morálnosť je funkciou pravej civilizácie, teda vedy‘). Janssen stál v zásade vedľa mňa, hoci sa to úplne nezhoduje s jeho náukou (večery v Madridu) o la matière, la force, l’esprit.“⁴⁰

Smrť Julesa Janssena, jedného z ľudí, ktorí najvýraznejšie ovplyvnili Štefánikov život, sa ho veľmi dotkla. Svojej priateľke Márii Neumannovej napísal: „Povedal bych: Spas ho Boh! avšak nemám než slova zronenosti a žiaľu. Áno, nutno mať energii, abychom v nešťastí neupadli do slabosti a malomyselnosti, abychom neupadli do náboženského snenia, ktoré nám odňala veda a zdravá logika.“⁴¹ Z uvedeného je zrejmé, že pre Štefánika je náboženstvo výsledkom slabosti a nedostatku vzdelania. Podobne ako angažovaní laici, volnomyšlienari a slobodomurári Tretej francúzskej republiky, aj on je veľmi blízko dobovému scientizmu, ktorý kládol dôraz na vzdelanie a poznanie. Tieto dva faktory mali vytrhnúť mladých ľudí spod vplyvu cirkví. Vo Francúzsku to bol veľmi rozšírený postoj a iste zanechal silné stopy aj v Štefánikovom myslení.⁴²

Napriek všetkému, čo som tu spomenul, Štefánikov vzťah k Bohu bol dvojznačný a ako naznačujú už niektoré citované zdroje, jeho svetonázor ťažko možno považovať za definitívne vytvorený. V jednom liste Márii Neumannovej napísal: „Odmítám jakéhokoli soudce. Tím může být pouze Bůh, anebo jeho hlas v mém svědomí.“⁴³ Počas astronomických pozorovaní na ostrove Vavau sa stretol s jedným katolíckym kňazom. Štefánik dúfal, ako z ich rozhovoru vyplynulo, že mu veda dokáže pôvod vecí a neexistenciu Boha, avšak nestalo sa tak. Svoje názory uzavrel tvrdením: „Bud‘to jsou ještě jiné hypotesy, které neznám, anebo ... Bůh skutečně existuje. Hle tot‘ stav mé duše.“⁴⁴ Neveril síce v božskosť Ježiša Krista,

³⁷ SNA, OF: M. R. Štefánik, šk. 12, inv.č. 360, Bellevue, 4. 4. 1911, List Antoinette Janssenovej M. R. Štefánikovi.

³⁸ SNA, OF: M. R. Štefánik, šk. 12, inv.č. 360, Bellevue, 31. 7. 1913, List Antoinette Janssenovej M. R. Štefánikovi.

³⁹ HANUŠ 2004, s. 80.

⁴⁰ BARTŮŠEK – BOHÁČ 1935, s. 63.

⁴¹ NEUMANNOVÁ-ŽILKOVÁ 1929, s. 327

⁴² LEJEUNE, Dominique. *La France de la Belle Époque 1896 – 1914*. Paris : Armand Colin, 2002 (prvé vydanie 1991), s. 15.

⁴³ NEUMANNOVÁ-ŽILKOVÁ, Marie. Dr. Milan R. Štefánik v mých vzpomínkách. In BARTŮŠEK 1938, s. 143.

⁴⁴ RAJCHL, Rastislav. *Na ostrově Vavau*. In BARTŮŠEK 1938, s. 116.

avšak videl v ňom najväčšieho mysliteľa ľudských dejín. Toto presvedčenie bolo charakteristické pre pozitivizmus.⁴⁵

Štefánik bol prívržencom filozofie pozitivizmu, ktorá bola v tom čase veľmi rozšírená. Edvard Beneš si spomína na ich filozofické debaty: „*Mívali jsme spolu filosofické diskuse: matematika a filosofie ho přivedla k pozitivismu a relativismu. Nebyl sám se svým názorem spokojen, ale zůstaval zatím při něm a nepokoušel se jej v sobě překonat.*“⁴⁶ Podľa pozitivizmu veda produkuje poznanie, ktoré sa dá považovať za pravdivé do takej miery, do akej ho možno overiť pokusmi či meraniami.⁴⁷ Pozícia pozitivizmu vo Francúzsku bola o to silnejšia, že tretia republika (1870 – 1940) z nej urobila takmer oficiálnu ideológiu režimu.⁴⁸ Z morálno-filozofického hľadiska pozitivizmus presadzoval altruizmus.⁴⁹ Masarykove názory o dôležitej úlohe morálky a humanity v spoločnosti ovplyvnili Štefánika. Pozitivistickú filozofiu Augusta Comta v podstate akceptovala väčšina európskych intelektuálov⁵⁰, hoci napr. Masaryk s viacerými jeho tvrdeniami polemizoval.

Pri vývoji Štefánikovho svetonázoru možno predpokladať vplyv veľkého francúzskeho matematika a filozofa Henriho Poincarého, najuznávanejšieho vedca z jeho generácie. Vyššie spomenutý katolícky kňaz skonštatoval na margo ich spoločných diskusií, že Štefánik bol pravým žiakom Poincarého.⁵¹ M. R. Štefánik sledoval jeho teórie už dlhší čas. Roku 1906 si zapísal do zäpisníka: „*Večer s Millochauom na schôdzke Sociétés Astronomique de France. Prednášku mal Poincaré «La voie lactée et la théorie des gaz (Mliečna cesta a teória plynov)». Teória jeho je fantastická. Prečítam si ju dôkladnejšie, až vyjde v Bulletinu.*“⁵² Štefánik s ním konzultoval svoje vylepšenia spektroheliografu a osobne sa s ním poznal minimálne od roku 1910. Neskôr sa spolu relatívne často stretávali a pravdepodobne diskutovali aj o filozoficko-vedeckých otázkach. „*Stýkam se často s Poincarém, což mne oduševňuje. Posledně besedoval se mnou přes hodinu.*“⁵³

Na prelome 19. a 20. storočia boli pozície pozitivizmu značne otrasené prácami Emila Boutrouxa, Alberta Einsteina, ako i dielami *La science et l'hypothèse* (Veda a hypotéza, 1902) a *Science et méthode* (Veda a metóda, 1909) od H. Poincarého.⁵⁴ Poincarého pova-

⁴⁵ WILS, Kaat. A War on Metaphysics: Positivism and the Radicalization of Dutch Modernism. In KENIS, Leo – VAN DER WALL, Ernestine (eds.) *Religious Modernism in the Low Countries*. Leuven; Paris; Walpole, MA : Peeters, 2013, s. 116.

https://www.academia.edu/6875919/A_war_on_metaphysics_Positivism_and_the_radicalization_of_Dutch_modernism; (posledný náhľad 9.3.2015)

⁴⁶ Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha, f. E. Beneš IV/1, inv.č. 248, článok M. R. Štefánik, s. 29.

⁴⁷ NOIRIEL, Gérard. *Sur la « crise » de l'histoire*. Paris : Gallimard, 2005 (1. vydanie 1996), s. 74.

⁴⁸ Tamže, s. 415

⁴⁹ HANUŠ, Jiří. Volba náboženské identity v druhé polovině 19. století (země západní Evropy a některé aspekty moravské situace). In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.) *Národ – církev – stát*. Bratislava : SDK SVE, CEP, Historický ústav SAV, 2007, s. 52.

⁵⁰ HORÁK 2013, s. 76.

⁵¹ RAJCHL 1938, s. 117.

⁵² BARTUŠEK – BOHÁČ 1935, s. 66.

⁵³ NEUMANNOVÁ-ŽILKOVÁ 1929, s. 332.

⁵⁴ DUBY, Georges (ed.) *Histoire de la France*. Paris : Larousse, 1988, s. 485.

žujú za jedného z novokantovských predchodcov logického pozitivizmu, teda za významného reformátora tradičného pozitivizmu.⁵⁵ Ako konštatujú Christophe Prochasson a Anne Rasmussen, pozitivizmus musel definitívne opustiť svoje ešte pred niekoľkými rokmi neotrasiteľné pozície.⁵⁶ Podobný efekt mali aj myšlienky významného francúzskeho filozofa Henriho Bergsona.⁵⁷

Ani vo Francúzsku však nebola sekularizácia lineárnym procesom. Toto rozčarovanie z nedostatočnosti vedeckých dôkazov a aj návrat ku kresťanstvu boli v tom čase vo Francúzsku relatívne rozšírené. Viacerí intelektuáli ako Ferdinand Brunetière⁵⁸, básnik Charles Péguy⁵⁹ alebo Ernest Psichari⁶⁰ (vnuk Ernesta Renana, veľkého kritika katolíckej cirkvi) zaznávali pozitivizmus ako niečo naivné a vrátili sa ku kresťanstvu.⁶¹

* * *

Ako som sa snažil ukázať, M. R. Štefánik viackrát v živote menil svoje pohľady na vieru, avšak tieto jeho pochybnosti neustále oscilovali okolo spomenutých základných problémov. Veda, ktorá mu do istej miery nahradila kresťanskú vieru, hrala v jeho myšlienkach a živote základnú úlohu. Od jeho príchodu do Paríža v roku 1904 až do začiatku vojny a čiastočne aj počas nej sa Štefánik venoval vede.

Viaceré jeho výroky si protirečia, čo však netreba hodnotiť ako niečo mimoriadne zvláštne. Jednotlivec sa často vyjadruje pod vplyvom rozličných chvíľkových dojmov, pocitov, emócií a pod. A Štefánik bol mimoriadne emotívny človek. Navyše ľudské konanie nie je vždy koherentné, čo platí aj v Štefánikovom prípade. Podobne si protirečia aj niektoré citované spomienky. Inak interpretuje rozhovor alebo udalosť týkajúcu sa náboženstva veriaci človek a inak ateista. Domnievam sa však, že sme tu spomenuli dostatočné množstvo dokumentov, či už priamo od Štefánika, alebo spomienok na neho, ktoré umožňujú vnímať Štefánikovu vieru a svetonázor z viacerých hľadísk.

Štefánik používal expresívny anticirkevný slovník, videl zásadný rozpor medzi vedou a náboženstvom, čo však nemusí automaticky znamenať odmietanie Boha a metafyziky. Snažil sa vytvoriť si vlastnú životnú filozofiu, ktorú chcel neustále konfrontovať v diskusiách s filozofmi, vedcami alebo aj bežnými veriacimi, kňazmi, rehoľníkmi a pod. Ani všetky jeho názory neboli totožné s dobovými anticirkevnými presvedčeniami. Štefánik sa v telegrame krátko po vzniku ČSR vyjadril proti odluke cirkvi od štátu. Takto argumentoval Masarykovi: „*V prvom rade cirkvi už existujú, zatiaľ čo štát ešte nie. Ak už bolo nevyhnutné načat' túto chýlostivú tému, bolo by lepšie obmedziť sa na formuláciu ako*

⁵⁵ Henri Poincaré, 2013, <http://plato.stanford.edu/entries/poincare/>; (posledný náhľad 16.3.2015)

⁵⁶ PROCHASSON, Christophe – RASMUSSEN, Anne. *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la Première Guerre mondiale (1910 – 1919)*. Paris : Éditions la découverte, 1996, s. 90.

⁵⁷ LEJEUNE 2002, s. 133.

⁵⁸ Ferdinand Vincent-de-Paul Marie Brunetière (1849 – 1906) bol francúzsky literárny historik a kritik.

⁵⁹ Charles Pierre Péguy (1873 – 1914) bol francúzsky básnik, spisovateľ a esejista.

⁶⁰ Ernest Psichari (1883 – 1914) bol francúzsky spisovateľ.

⁶¹ MCLEOD, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě 1848 – 1914*. Brno : CDK, 2008 (1. vydanie 2000), s. 241.

sloboda vyznania, náboženská sloboda v štáte oslobodenom od vždy nevhodného zasahovania klerikalizmu.“⁶² Tento Štefánikov postoj treba zasadiť do francúzskeho kontextu, v ktorom žil približne 15 rokov a kde bola otázka oddelenia cirkvi od štátu mimoriadne dôležitou. Odluka prebehla v roku 1905 a v podstate rozdelila Francúzsko na dva nezmieriteľné tábory. Nešlo teda len o praktickú, ale aj silne symbolickú rovinu tejto otázky. Navyše Štefánik pochádzal z farárskej rodiny, ktorá sa borila s veľkými finančnými problémami, čo mohlo tiež hrať úlohu pri vzniku jeho postoja.

Jeden z najbližších Štefánikových priateľov z vojnových čias, Maurice Janin, ho označil za agnostika⁶³, teda človeka nepopierajúceho existenciu Boha, ale popierajúceho možnosť ju dokázať. Ako pripomína Kaat Wils, hlavní predstavitelia filozofického a ideologického pozitivizmu prízvukovali svoj agnosticizmus alebo vysoko náboženský charakter svojho svetonázoru.⁶⁴ Štefánik do tejto schémy dobre zapadá.

Cituj:

KŠIŇAN, Michal. Premeny a vývoj Štefánikovho svetonázoru. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 126-138. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Michal Kšiňan, MAS., PhD. obhájal dizertačnú prácu na Université Paris 1 Panthéon Sorbonne a v Historickom ústavu SAV, kde aj momentálne pôsobí. Publikoval viacero článkov o M. R. Štefánikovi, ale aj o francúzskej historiografii či identitách. Je autorom knihy *Milan Rastislav Štefánik* (2012), zostavovateľom publikácie *Komunisti a povstania. Communists and Uprisings* (2012) a spoluautorom knihy *La mémoire conservée du général Milan Rastislav Štefánik dans les archives du Service historique de la Défense* (2008), ktorej slovenský preklad vyšiel v roku 2009. Získal viacero štipendií a ocenení, medzi inými aj Fulbrightovo štipendium alebo prestížnu cenu Študentská osobnosť Slovenska, cena prezidenta SR za rok 2011.

Viac informácií: http://www.history.sav.sk/cv/ksinan_michal.pdf alebo

<https://sav.academia.edu/MichalKsinan>

Kontakt: histksin@savba.sk

⁶² Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha, f. ČSNR III, šk. 20, Tokyo, 8. 11. 1918, Telegram M. R. Štefánika T. G. Masarykovi.

⁶³ JANIN, Maurice. Aký bol Milan Štefánik. In KOVÁČ, Dušan (ed.) *Štefánik a Janin. Príbeh priateľstva*. Bratislava : Dilema, 2001, s. 70.

⁶⁴ WILS 2013, s. 115.